

Pestis, lutheri hit és egyéb ragályos kórok

Betegségek és gyógymódok a 16. század első felében
a Magyar Királyságban

Bevezető

A 16. századi Magyar Királyság számára a legnagyobb veszedelmet minden bizonnyal az oszmán-török haddal vívott háború jelentette. A háborús veszteségek mellett, azokkal karöltve azonban rendre feltűntek további veszedelmek is: mindenekelőtt a járványok és a vallási-politikai belviszályok. A Mohács utáni Magyar Királyság elitjének levelezéséből a szemünk láttára bontakozik ki, hogy milyen aggodalmak gyötörték az ország írástudó rétegét: birtokviszályok, belháborúk és járványok, melyek a legyengült és kimerült birodalmat, ha lehet, még jobban gyötörték. A betegségekre, a szenvedésre és a károokra kellett valamiféle magyarázattal szolgálni: a büntetést bűnnek kellett megelőzni, a járványnak előzménye kellett, hogy legyen. Az ekkor születő reformáció jegyében tevékenykedő hitvitázók pár évtizeddel később az ösbűnt a katolikus egyháznak róják fel, s a török támadást e bűn büntetéseként értelmezték.¹ Ezzel szemben a katolikus egyház képviselői pedig a reformációs tanokra mint fertőző betegségekre tekintettek, melyeknek minél hamarabb és minél határozottabb gyógymódokkal kell elejét venni. Tanulmányomban azt mutatom be, hogyan kapcsolódnak össze korábbi toposzok a töröktől, járványtól és hitvitáktól sújtott Magyar Királyság területén a 16. század első felében, azaz a hódoltság és egyben a reformáció első évtizedeiben.

* A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatói Program támogatásával készült.

1 Ennek iskolapéldája Magyar István *Az országokban való sok romlások okairól* című műve, melyben a katolikusok (pápasták) bálványimádásával magyarázza, hogy Isten miért engedi, hogy a törökök sikeres támadásokat hajtsanak végre a keresztény államok ellen. FERENCZI Zoltán, szerk., *Magyar István: Az országokban való sok romlások okairól (Sárvár 1602)*, Régi magyar könyvtár 27 (Budapest: MTA, 1911).

A vizsgálati anyag korpusza meglehetősen szelektált, aminek az oka mindekelőtt abban keresendő, hogy a mai napig nem készült teljes, áttekintő kutatás a Magyar Királyság kora újkori orvostörténetéről (sem). Erre a hiányosságra már Iványi Béla (és előtte Győry Tibor) is felhívta a figyelmet egy 1965-ben publikált esettanulmányában.² Iványi akkor a körmendi Batthyány-levéltár anyagát tekintette át, és e korpusz mentén igyekezett valamiféle vázlatot készíteni a fent nevezett témáról. Magyary-Kossa Gyula meglátása nyomán Iványi arra is rámutatott, hogy mind az orvostörténet, mind pedig szinte bármilyen témában a misszilisek „szinte kimeríthetetlen kincsesbányát képeznek”, ezért jelen tanulmányomban mindenekelőtt a korabeli misszilisek mentén igyekszem a címben ígérteteket bemutatni. A korpuszom részét képezik tehát mindazon szövegkiadások, melyek az 1500-as évek első feléből származó missziliseket adják közre, illetve az általam áttekintett, korabeli, eddig még kiadatlan misszilisek, valamint nem misszilisek, ám a témához szorosan kapcsolódó egyéb szövegforrások, például parancslevelek. A forrásaim nagy része latin, kis része magyar nyelvű.³

Kronológia és elnevezés

A Magyar Királyság területén az első pestisjárvány állítólag 1095-ben pusztított, Magyary-Kossa az 1526 előtti korokból 32 (!) pestisjárványt tudott elkülöníteni és felsorolni.⁴ A mohácsi vész előtt legutóbb épp 1523–1524 környékén dült a pestis Budán, amiről egyrészt Antonio da Burgio pápai nuncius irataiból,⁵ másrészt II. Lajos király egy parancsleveléből értesülhetünk.⁶ Utóbbi arról szól, hogy sok budai zsidó a pestistől való félelmében Pozsonyba menekült, mire az uralkodó felszólította a pozsonyiakat, hogy a Budáról vagy más, pestisfertőzött területről érkező zsidókat űzzék ki, de ugyanígy járjanak el a keresztényekkel szem-

2 IVÁNYI Béla, *Adatok a Körmendi Levéltárból, a pestis XVI–XVII. századi történetéhez (1510–1692)*, Részletek a magyarországi fertőző betegségek történetéből / Orvostörténeti Közlemények – Supplementum 3 (Budapest: 1965), 58. oldaltól. A kötetre Vadas András hívta fel a figyelmem, amiért ezúton is köszönetet mondok neki.

3 A magyar nyelvű fordításokat én készítettem, ahol másét közlöm, azt feltüntettem. A szövegbeli kiemelések tőlem származnak.

4 IVÁNYI, *Adatok a Körmendi Levéltárból...*, 58–59.

5 Uo., 98. Burgio Antal Salamanca Gáborhoz, Buda, 1523. augusztus 2. A kéziratot lásd Bécs, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Grosse Correspondens, fasciculus 25/b.: „Si crescit **pestilentia**, forte ibimus ad Ovár et Posonium.”

6 FRISS Ármin, *Magyar–zsidó oklevéltár 1092–1539*, 1 (Budapest: Wodianer F. és fiai bizománya, 1903), 322.

ben is. A források alapján úgy tűnik, már az 1520-as években összekapcsolódtak a török veszedelem ellen való védekezés és a pestisjárványtól sújtott területekről való kimenekítési tervek. Az oszmán sereg előrenyomulásával, az állandó háborúk, éhínségek nyomán pedig a járványok és az azokról szóló beszámolók mindennaposá váltak.

Ha szeretnénk a járványok időbeli megoszlását áttekinteni, elég hamar a következő nagyobb módszertani-nevezéktani problémákba ütközünk. Egyrészt már az ókortól kezdve pestisnek és ragálnak neveznek gyakorlatilag minden kórt,⁷ ami időnként felüti a fejét és megtizedeli a társadalmat, legyen az bubópestis, tüdőpestis, himlő, lepra vagy kolera; azaz a *pestis* egészen eltérően terjedő és különböző lefolyású betegségek gyűjtőneve volt, így nem világos, mikor melyik kórság terjedését követjük épp nyomon. Másrészt nem csupán a kórokozók által terjesztett betegségeket illették ezzel az elnevezéssel, hanem gyakorlatilag bármilyen kezdeményezést, hitet, csoportosulást, amit az abban részt nem vevők a társadalomra nézve károsnak ítélték meg: Cicero a leghíresebb beszédében Catilina államcsínyét nevezte pestisnek,⁸ a Bibliában pedig számos olyan hely van, ahol a dögvészst eleve átvitt értelemben kell érteni.⁹ Harmadrészt pedig nem derül ki a korabeli feljegyzésekből (és képtelenség is lenne ezt elvárni), hogy melyik hullám honnét jött, merre tartott; így aztán nem lehetséges nyomon követni a terjedés irányait, legfeljebb egyfajta pontszerű kronológiát tudunk adni az írásos dokumentumok alapján. Az alábbiakban egy rövid áttekintést nyújtok a vizsgált időszakról az írásos forrásaink alapján – bízva benne, hogy egyszer majd régészeti kutatások pontosítják vagy írják át mostani képünket.

A Mohács utáni első nagyobb hullám 1528-ban Itáliából érkezett valószínűleg, de hamar eljutott a Magyar Királyság területére.¹⁰ Szalaházy Tamás egri püspök Oláh Miklósnak 1529. január 11-én Budán kelt levelében már arról ír, hogy a járvány elérte a várost, és a ferences rendi Szent János-kolostor több szerzetese és a körülöttük élők közül sokan elhunytak a járvány következtében.¹¹ Iványi szerint

7 Eklatáns példája ennek a híres athéni pestisjárvány, melyet Thuküdidész örökített meg történeti munkájában. A legfrissebb archeológiai kutatások szerint azonban az athéniak sorait nem pestis, hanem tifusz harmadolta meg, lásd Vivian NUTTON, „Introduction (Pestilential Complexities: Understanding Medieval Plague)”, *Medical History* 52, Supplement S27 (2008): 1–16, 1.

8 „Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos omnes iam diu machinaris.” CICERO, *In Catilinam* I, I, 1.

9 Lásd például Ps 1,1. és Pr 29,8.

10 IVÁNYI, *Adatok a Körömdi Levéltárból...*, 63.

11 SZILÁGYI Emőke Rita, szerk., *Nicolaus Olahus: Epistulae 1523–1533*, 1, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova 19 (Budapest: Reciti, 2018), 1:56. Szalaházy Tamás Oláh Miklóshoz, Buda, 1529. január 11.: „Hic praeter molestissimas animi curas ac incredibilem rerum omnium

ugyanaz a hullám érte el nem sokkal ezután Eperjest és Munkácsot is, és ezt levéltári adatokkal támasztja alá.¹² Oláh Miklós 1530. december 11-én Kremsben kelt levelében arról ír a cseh király kancellárjának, hogyan kerültek el csodával határos módon a betegséget:¹³ kremsi szállásukon ugyanis a szállásadó felesége sírdogált, majd Oláh káplánjának kérdésére, miért is sír, kibökte, hogy előző nap halt meg egy legény pestisben épp abban a szobában, amelyikben őket szállásolták el. Oláhék elmenekültek a szállásról, rettegve, hogy már elkapták a kórt, de úgy tűnik, Isten megóvta őket. Minden bizonnyal ugyanennek a hullámnak a hatásáról ír 1531 és 1532 folyamán az udvari történetíró, Caspar Ursinus Velius Oláh Miklósnak.¹⁴ Velius arra panaszkodik, hogy ő személy szerint szeretné elhagyni a fegyverek zajától hangos és pestissel sújtott Bécsot, de a felesége nem hajlandó erre. Erdélyben a pestis 1530 és 1534 közt folyamatosan szedi az áldozatait. Thurzó Eleknek a feleségéhez, Ormosdi Székely Magdolnához írt levelében Brassó török általi elfoglalása összekapcsolódik a pestis terjedésével.¹⁵ Nemcsak a seregeket és flottákat tizedelte meg a járvány, hanem a civil kereskedelmet és utazást is ellehetetlenítette, de legalábbis megnehezítette. Cornelis de Schepper, V. Károly császár követe utazásai során számos alkalommal kényszerült az útvonal módosítására, 1533-ban pl. Raguzát, a mai Dubrovnikot kellett kikerülnie, mert épp ott dült a járvány.¹⁶ Budán 1540-ben az ostrom idején tör ki egy újabb pandémia, amiről Verancsics Antal és Istvánffy Miklós is tudósítottak később-

---

caritatem ac penuriam, etiam a **pestis contagione** periculum est. Fratres nescio quot minores ad Sanctum Ioannem et in utraque civitate nonnulli hoc morbi genere perierunt.”

12 IVÁNYI, *Adatok a Körmenyi Levéltárból...*, 63–64.

13 SZILÁGYI, *Nicolaus Olahus: Epistulae 1523–1533*, 1:195. Oláh Miklós a cseh király kancellárjához, Krems, 1530. december 11.: „Cum ad hanc civitatem venissemus, et ad hospitium meum, quod est et amplum satis et honestum, divertissem, forte eo ipso die cuiusdam apotecarii puer, qui in posteriore domus parte hospitabatur, **peste** interierat, quem nemine sciente clam extulit. Mors huius nemini ex meis fuit nota, immo ne hospiti quidem domus. Sic inscientes diversabamur in medio **pestis**. Tribus deinde post diebus sacellanus meus stabat in solario domus, forte uxor apotecarii maesta praeteribat... (...) Nescio, quid de me aut meis, quod Deus optimus maximus longe ex sua gratia avertat, adhuc fieri potest, contrahere enim vel ego vel mei aliquid contagii in domo illa pestilenti potuerunt.”

14 Uo., 1:250, 290. Caspar Ursinus Velius Oláh Miklóshoz, Bécs, 1531. november 21. és 1532. február 23. „Uxor Vienna non potest abstrahi, ne metu quidem **pestilentiae**, illic iam aperta incendia, hactenus enim scintillas sparsit molientis.”

„Id quod ipse quoque hisce tristissimis temporibus facere studui, procul ut abessem ab armorum strepitu, a saevitia hostium teterrimorum et **pestilentia**, quae Viennae tam altae egit radices, ut iam tertium in annum violenter per capita tam nobilia quam ignota grassetur.”

15 IVÁNYI, *Adatok a Körmenyi Levéltárból...*, 64. Iványi kiadatlan forrást idéz (Bécs, HHStA, UAAA Fasc. 24.), pontos jelzetet azonban nem ad meg. Fazekas Istvánnak az UAAA anyagáról készített jegyzéke szerint a megadott doboz nem tartalmazza a hivatkozott levelet.

16 SZILÁGYI, *Nicolaus Olahus: Epistulae 1523–1533*, 1:481, 505.

bi históriáikban. 1543-ban Szlavóniában dúl nagy pestisjárvány, amiről Zrínyi Miklós is megemlékezik leveleiben.¹⁷ A talán legemlékezetesebb pestisjárvány az 1552-es hadjárat után lángol fel: az 1552 és 1555 közti éveket Iványi szerint a század legpestisebb korának szokás nevezni.¹⁸

Ezt a sort még hosszan lehetne folytatni, a misszilisekben se szeri, se száma a pestisre való utalásoknak, s különösen igaz ez az idő előrehaladtával, mivel egyre nagyobb korpusz áll rendelkezésünkre. Ami a kórság megnevezését illeti, Iványi Béla a már említett műve elején összegyűjtötte, milyen elnevezésekkel találkozunk az általa vizsgált időszakban (1510–1692) e betegségre vonatkozóan.¹⁹ Latinul a leggyakrabban *pestis*nek, vagy *pestilentiának* nevezik a kórt, de a *contagium* vagy *contagio*, azaz 'ragály' elnevezés is igen gyakran a pestisre és a pestisjárvány jelenlétére utal. A *contagium*, a kontaktusból adódó fertőzés – amit magyarul csak a későbbi fejleményű *ragály* szóval tudunk visszaadni – elnevezése mutatja, hogy már a késő középkorban is tisztában voltak azzal, hogy ez a kórság érintkezéssel terjed. A *pestis* szó *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint magyar nyelvű szövegben 1554-ben fordul elő először, de latin szövegekben sokkal korábban, amint azt az iménti példákban láthattuk. A *ragadvány* szó azonban 'járvány, fertőzés' értelemben már épp a vizsgált időszakunkban, 1527-ben mutatható ki először.²⁰

Lutheri hit mint pestis

Annak, hogy a lutheri és aztán a további reformációs tanokat a pestishez vagy más ragályhoz hasonlítsák, megvolt a maga ideológiai előzménye: a korábban eretneknek ítélt tanokat és mozgalmakat a 13–15. században szokás volt *pestis*nek vagy *contagium*nak nevezni. Ismerünk például egy iratot 1329-ből, mely szerint a pá-

17 BARABÁS Samu, szerk., *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*, 2 kötet. (Budapest: [s. n.], 1898), 1:57.

18 IVÁNYI, *Adatok a Körmendi Levéltárból...*, 64–65.

19 Uo., 5.: „a latin források pestis asiaticának, pestilenciának, luesnek, lues pestilenticának, plaga pestifernek vagy csak egyszerűen epidémiának, contagiónak, a magyar források pestisnek, fekete halálnak, nagy halálnak, mirigynek (Mórigy, mérigy, meregh), döghalálnak, »döglellettes« halálnak szomorú döghalálnak, gugának (»kuga«), guga halálnak; a németek pedig Pestnek, Pestilentznek, Pest Sterbennek, grosses Sterbennek, Drüsen Sterbnek, Contagionnak, Seuchének, sőt egyenesen Volks-seuchének nevezik.”

20 BENKŐ Loránd, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, Ö-Zs*, 3 kötet. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976), 3:171. Az első szereplést épp Magyary-Kossa gyűjtötte. A *ragadvány* szó első megjelenését az Érdy-kódexben találjuk, 1527-ből, lásd uo., 3:133.

pai inkvizítor, a domonkosrendi Rudolf szerint Brünnben túlságosan elterjedt a *pestis heretica*.²¹ Jacobus de Voragine pedig a *Legenda aurea*ban ír arról,²² hogy az 1220-as években Lombardiában kellett az egyháznak felvenni a harcot az eretnekekkel szemben, akiket szintén a *pestis heretica* elnevezéssel illetett.

A ragályként terjedő pestist az írásos dokumentumok tanúsága szerint igen korán összekötötték a reformációs törekvésekkel, mindenekelőtt a lutheri tanokkal. Erre maga Luther ironikusan reagált: állítólag halálos ágyán azt üzenete a pápának: „Pestis eram vivus – moriens tua mors ero.”, azaz „életemben dögvész voltam, holtomban halálos leszek.”²³ Luther színre lépése után nem sokkal, már az 1520-as évek elejéről vannak hazai adataink arról, hogy a lutheri tanokat ragályos és veszélyes voltuk miatt a pestishez hasonlították. II. Lajos király Brodarics Istvánhoz 1524. március 8-án kelt levelében reményét fejezi ki,²⁴ hogy Lorenzo Campeggio kardinális majd segít kezelni és gyógyítani a lutheránus eretnekek igen pestises ragályát és betegségét, ami Germániában most tombol, s abban is bízunk, hogy rá tudja venni a német fejedelmeket, hogy a felekezeti viták folytatása helyett inkább a török ellen fegyverkezzenek. A jelek szerint a lutheri tanok azonban nem csupán Germánia területén hódítottak, hanem Erdélyben és a felvidéki bányavárosokban is hamar értő fülekre letek.²⁵ 1526-ban a nagyszebeni káptalan írt panaszlevelet Szalkay László esztergomi érsekhez,²⁶ mivel, mint írja, olyannyira elhatalmasodott a lutheri pestis a városban és környékén, hogy abban a városban, ahol Luther élt, se tudna ennél nagyobb pusztítást végbe vinni. Várday Pál esztergomi érsek 1530-ban parancslevelében igyekezett megregulázni

21 Alexander PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen: Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte der 14. Jahrhunderts* (Berlin–New York: De Gruyter, 1975), 111.

22 Georg Theodor GRAESSE, hg., *Jacobus de Voragine: Legenda Aurea V2* (Dresden: 1846), 280.

23 Philip SCHAFF, *History of the Christian Church. Modern Christianity. The German Reformation*, Online edition, 7 (New York: Grand Rapids, [é. n.]), § 48, hozzáférés: 2022.06.02, <https://ccel.org/ccel/schaff/hcc7/hcc7.ii.iii.xviii.html>.

24 KASZA Petrus, szerk., *Stephanus Brodericus: Epistulae*, Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova 16 (Budapest: Argumentum Kiadó–Magyar Országos Levéltár, 2012), 92.

25 HUNFALVY Pál, *Az oláhok története*, 2, Új folyam, XIX (Budapest: MTA, 1894), 307.

26 BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund és KARÁCSONYI János, szerk., *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, 1520–1529*, 5 köt. (Budapest: Szent István Társulat, 1902), 1:260. A szebeni káptalan Szalkay Lászlóhoz, Nagyszeben, 1526. június. „Ecclesiam quendam parochialem in parvo Horreo Dominus Magnus fecit violari, fores eiusdem violenter demoliendo, nulla Reverendissimae Dominationis V. Vicarij Decani habita autoritate. Nam adeo invaluit ista **pestis Lutherana**, ut etiam in civitate, ubi Lutherus degit (testibus de his partibus venientibus et nobis referentibus), magis saevire non possit.”

azokat, akik a „lutheri pestis”-sel megfertőződtek.²⁷ A járvány megállíthatatlanná vált: Dévai Bíró Mátyásról azt jegyezték be a krakkói egyetem anyakönyvébe, hogy ő „vitte a magyarok közé Luther pestisét”.²⁸

Idővel felsorakozott a többi felekezet is a „lutheri pestis” mellé: 1535-ben például Camillo Ghilino, a milánói Francesco (II) Sforza titkára Oláh Miklóshoz írt levelében arra kéri a humanistát, hogy tudassa vele, igaz-e a hír, hogy az antwerpeniek az *anabaptista pestilentiától* szenvednek.²⁹

A *lutheri pestis* szókapcsolat használatáról érdemes egy rövid kitérőt tenni. A 15. század közepétől, és mindenekelőtt Enea Silvio Piccolomini munkásságának köszönhetően visszatérő toposz a humanista irodalomban a közös, keresztény Európa képe. Ez az *Europa Christiana*-kép az 1500-as években perszonalifikálódik és Európa – utalva egyszersmind az antik mítoszra is – mint egy női alak jelenik meg, aki védelemre szorul a támadásokkal szemben. 1537-ben jelent meg Johann Putsch, Ferdinánd tanácsosának és titkárának *Europa lamentans* című verse, melyben Európa és a Habsburg-ház házasságát élteti: Európát a Habsburgok menthetik csak meg a török veszedelemtől. E női alak illusztrációja a későbbi Európa-alakok archetípusa volt.³⁰ Egy évvel később jelent meg egy 43 soros hexameter Hubert de Suzanne (1512–ca. 1550) neve alatt,³¹ reagálva Putsch versére, *Lamentatio Europae* címen. E versben az Európát fenyegető veszélyek közt egyenrangúként jelenik meg a török támadás és a *pestis Lutherana*, s a szerző már nem a Habsburgokban, hanem I. Ferenc francia királyban látja Európa megmentőjét,

27 Várday Pál parancslevele a körmöcbányaiakhoz, Esztergom, 1530. május 3. Besztercebányai Állami Levéltár Körmöcbányai Fióklevéltárában, Körmöcbánya Magisztrátusa anyagában Tom. 19. Fasc. 1. No. 32. „Ceteros quoque exemplo vestro, presertim eos, qui **peste Lwtheriana** infecti essent, ad vite sanctimonia et veram Christi religionem inducatis, vt sic deus optimus maximus et in hac vita mortali pacem, tranquillitatem et omnes prosperos successus tribuat.” Ezúton mondok köszönetet Laczlavik Györgynek a pontos jelzet kiderítéséért.

28 PÉTER Katalin, „A katolikus megújulás és a protestáns reformáció”, *Világtörténet* 6, 4 (1989): 72–79, 77.

29 IPOLYI Arnold, szerk., *Oláh Miklós II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magy. orsz. cancellár; Esztergomi Érsek-Prímás és kir. helytartó levelezése*, Monumenta Hungariae Historica 1, Diplomataria 25 (Budapest: 1875), 549. Camillo Ghilino Oláh Miklóshoz, Milánó, 1535. március 11. „Audiuimus Antverpienses laborare **pestilentia anabaptistica**; si verum est, fac ut sciam.”

30 Bővebben lásd Peter MEURER, „Europa Regina: 16th Century Maps of Europe in the Form of a Queen”, *Belgeo: Revue Belge de Géographie* 9, 3–4 (2008): 355–370.

31 Manapság elvitatják De Suzanne szerzőségét, lásd Isabella WALSER-BÜRGLER, *Europe and Europeanness in Early Modern Latin Literature: Fuitne Europa Tunc Unita?* (Leiden–Boston: Brill, 2021), 63. A hexameterről lásd Nicolas DETERING és Denni PULIA, „Rivalry of Lament: Early Personifications of Europe in Neo-Latin Panegyrics for Charles V and Francis I.”, in *Contesting Europe: Comparative Perspectives on Early Modern Discourses on Europe, 1400–1800*, Intersections 67 (Leiden: Brill, 2020), 13–38.

aki nemcsak a török ellen harcol, hanem a lutheránus hit ellen is. Azt látjuk tehát, hogy míg Piccolomini Európa-képénél a veszély forrása a nem-keresztény török, mely a keresztény Európával áll szemben, addig a 16. századtól kezdve ez az aszimmetrikus ellenfogalom pár tovább diverzifikálódik: a keresztény felekezetek egymásra mutogatnak, hogy a másik bűnével kössék össze a török támadást – amint ezt majd főleg a 16. század végi és 17. századi hitvitázó irodalomban látni fogjuk.

Megfékezés és gyógy mód

Végül a gyógyításról is essék pár szó. A középkorban nem különböztették meg egymástól a bubópestist, a szeptikémiás pestist és a tüdőpestist, pedig a terjedésük módja igencsak eltér egymástól. Mai ismereteink szerint a középkori nagy pestisjárványokat a bubópestis okozta, ami bolhacsípéssel fertőződik, azaz állatról emberre terjed. Ezt a korabeliek nem tudták, és csak azt érzékelték, hogy ugyanazon a helyen többen is betegek lesznek, így azt gondolták, hogy az emberek egymást fertőzték meg. Mivel gyógyítani nem tudták a betegséget, aminek a halálozási rátája igen magas volt, kizárólag az ortodox módokon, azaz beteget az egészségestől elszeparálva, karantént alkalmazva tudták a járványt megfékezni. Természetesen próbálkoztak gyógyfüvekkel, füstöléssel, érvágással, böjtöléssel, főleg imádkozással és bűnbánattal, de ezek hatása a karanténhoz képest elenyészőnek tűnt.

Amennyiben a *lutheri pestis*re mint pusztító betegségre tekintünk, kézenfekvő, hogy a gyógyítása, a terjedésének megfékezése ugyanilyen hangsúllyal jelenjék meg. Nézzük, milyen módszereket javasolnak a korszak írástudói a vész elhárítására!

1521-ben a ferences rend tagjai rendeletben kapták meg, hogy „a négy év előtt föllépett lutheránus pestis ellen mindennapi imádsággal és buzgó tanítással küzdjenek”.³² Bár a lutheri tanok felettébb veszélyesnek tűntek, a jelek szerint a fertőzés szimptomái mégse voltak olyan szembetűnőek, mint a valódi pestisnek. Ahogyan arra Péter Katalin is rámutatott, az 1520-as évek elején az egyházi ve-

32 BUNYITAY, RAPAICS és KARÁCSONYI, *Egyháztörténeti emlékek...*, 1:49. Ferences rendelet (1521). „Hoc (anno 1521) ad pium votum Leonis P. X. actis capi-tularibus praemisit (nempe Minister Generalis Ordinis S. Francisci) et observari mandavit, ut **contra pestem ante quadriennium enatam Lutheranae dogmatisationis** piis et devotis precibus primitus occurratur et quotidie in omnibus horis canonicis post dictum *Salve Regina* suffragium hoc adiiciatur videlicet *Gaude Maria Virgo cunctas haereses sola interemisti in universo mundo* etc. *Ave Maria* cum orationibus: *Gratiam tuamet Ecclesiae tuae*; et quando in Missa conventuali ordinarie oratio tertia defecerit, dicta oratio: *Ecclesiae tuae* addatur. 2-o Divini verbi gladio et sacrae theologiae telo eidem usque ad sanguinem resistatur.”

zetők maguk is bizonytalanok voltak, hogy mi számít igaz és mi eretnek tanításnak, ezért, idézem: „a »lutheri fertőzés« vizsgálatának magyarországi kezdetén, szakértő segítség igénybevételére kényszerültek: a ferences rendi Szegedi Gergely az ország egyik végéből a másikba utazott, mert őt vonták be, ha a helyi papság egy-egy prédikáció tartalmának helyes vagy helytelen volta felett nem tudott dönteni”.³³ A már említett 1530-as Várday Pál-parancslevél tanúsága szerint a főpap attól várta a javulást, hogy a lutheri hitet vallókat eltávolítja a közösségből. Mivel a parancslevelének nem volt fogamatja, „1533-ban Ferenc sági és András esztergomi prépostot küldötte biztosokul Körmöcbányára és elrendelte a Luther tanait hirdető lelkészek elfogatását is. A biztosoknak azonban nemcsak Körmöc, hanem Selmezbányán is akadt dolguk”.³⁴

Úgy tűnik, mind a valódi baktériumfertőzés, mind a lutheri tanok terjedése ellen a gyógy mód gyakorlatilag kimerült az imádkozásban, s kezdetben sokkal inkább a megelőzésre, az úgynevezett profilaktikus védekezésre helyeződött a hangsúly. A találkozások elkerülése, minimalizálása úgy, mint a városok lezárása és elkerülése, a beteg személy kirekesztése, elüldözése mind ennek a védekezésnek a különböző megvalósulási formái. A járvány elleni védekezésben az egyetlen valóban működő eszköz tehát a *contagium* rögzítése, a terjedésének megakadályozása.

Összefoglalás

A 16. század eleji magyar királyságbeli misszilisek és egyéb források tanúsága szerint a pestis, azaz a fertőző betegségek összefoglaló neve és a protestáns tanok összekötése már az 1520-as években megtörtént. A metonimikus kifejezés alapját az adja, hogy mind a baktériumfertőzés, mind a reformációs tanok érintkezéssel terjednek. A tanokra mint betegségre, a reformátorokra mint a kórság terjesztőire tekintettek a katolikus egyház tagjai, s ez a későbbi felekezeti hitvita egyik fontos elemévé vált, lásd például Pázmány Péter munkáit. A lutheri pestis gyógy módjában is követi a valódi pestisfertőzést: a megelőzés a legfontosabb, de ha már bekövetkezett a fertőzés, a járványt meg kell fékezni, ha kell, a legszigorúbb módszerekkel. De amint az a későbbiek ismeretéből kiderül, ahhoz már nem volt elég egy *lockdown*.

33 PÉTER Katalin, „A pap templomából a gyülekezet templomába vezető út”, *Egyháztörténeti Szemle* 7, 2 (2006): 93–104, 93.

34 LACZLAVIK György, *Kettős pecsét alatt: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Sziluet (Pécs: Kronosz Kiadó, 2014), 64.